

Nəsimi, muğamlarımız və müasirlik

Azərbaycan muğamının çoxsaylı nemətlər arasında yüksək mövqeyini daim saxlayan, heç vaxt qiymətdən düşməyən təbii bala olduqca bənzəri var. Əlbəttə, təkcə həzrinlikdən doğan şirinliyi ilə ruha dad verdiriyə görə yox, həm də bədii sözün şəhd-şirasını canına çəkdiyi üçün. Tarixin dərin qatlarından üzü bəri sənədən-sənəyə, qərindən-qərinəyə arı zəhmətsevərliyinə, arı fədakarlığına qadir ustad xanəndələr tərəfindən böyük bir missiya həyata keçirilib: Xaqani, Nizami, Məhsəti, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Vaqif, Vidadi, Zakir, Nəbatı, Natəvan, Seyid Əzim, Abbas Səhhat, Vahid, Səməd Vurğun, Şəhriyar, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə... kimi şairlərin yaradıcılığında dənə-dənə aramalar aparılıb. Səsə rahat oturuşan, dinləyicinin ovqatına müsbət təsir göstərən, gücünə güc qatan seirlər, xüsusən qəzallər seçilib repertuarlara salınıb. Bu minvalla zövqdən-zövqə, yaddaşdan-yaddaşə fasiləsiz, ardı kəsilməyən musiqili-poeziyalı uzun yol qət edilib.

Zamandan-zamana həmin fenomenal sıraya yeni düşənlər də olub, oradan yoxa çıxanlar da. Poetik səviyyəsinin melodik tələblər qarşısında duruş gətirməsi sayəsində ön yerlərdə əbədi qərar tutan müəlliflərdən biridir Seyid Əli İmadəddin Nəsimi. Hərçənd tərcümeyi-halına, özündən sonrakı ədəbi tələyə nəzər yetirəndə görürük ki, o, bu sayğıya-şərəfətə asanlıqla yetməyib...

XIV əsrin axırlarında bölgəmizdə

hadisələrin gedişatı ürəkəçən deyildi. İrənla Qafqazı növbəti şikarına çevirmək istəyən Əmir Teymur, təbiidir ki, Azərbaycanın işğalını da qara planına daxil etmişdi. Artıq Qəbələ şəhərini viran qoymuş, Əlincə qalasını mühasirəyə almış, Naxçıvanda tükürpədicilər qırğınına törətmişdi. Səltənətinin də əvvəl-axır oxşar aqibətlə üzlaşacağına yaxşı anlayan Şirvan hakimi Şeyx İbrahim onunla sülh müqaviləsi bağladı və bu yolla bir müddət dövlətinin əmin-amanlığını qoruya bildi. Həmin illərdə gənc Nəsimi hələ ki, üsyankar çağırışlardan, siyasətdən uzaq aşığına lirikası ilə insanları seyrinə salmaqda idi.

*Həsrat yaş hər lahza qılır bənzimizi saz,
Bu pardada kim, nasna biza olmadı damsaz.*

*Üşşaqmeyindən qılalı işratı-Novruz,
Ta Rast gələ çangı-hüseynidə sarəfraz,
Ya Çargahı lütf qıl, ey hüsnü-Büzürgü,
Küçik dahanından biza, ey dilbəri-tənnaz.*

*Zəngula sifət nala qılam zar Segaha,
Çün əzmi-hicaz eyləyə məhbubi-xəşavaz.*

*Çün suza gəlib, eşq sözün qılsa Nəsimi,
Şövqündən onun çuşa galar Sadiyi-Şiraz.*

"Üşşaq", "Novruz", "Rast", "Çahargah", "Büzürgü", "Segah" ilə bəla heyranlıqla tərənnüm edirdisə, yaqin ki, "Könlümün şəhrini çün kim eylədi yağmayı-eşq", "Fırqatın dərdi, nigara, bağırımı çün eylədi" kimi qəzəlləri muğam üstündə məclislərdə oxunurdu da...

Amma şairin həyatının bu sakit, azad, şux axarı çox az çəkdi. Çünki ehtimal edilən möcüzə baş vermədi: Əmir Teymurla Toxtamış xan nəinki toqquşub bir-birlərini zəiflətmədilər, əzmadilər, əksinə, qısa zaman kəsiyində – 1385–1399-cu illərdə hərəsi üç dəfə Azərbaycanı və ona qonşu dövlətləri qana bələdi, xarabalığa çevirdi. Gördüyü qorxunc səhnələr, eşitdiyi fəryadlar-nalələr iyirmi dörd-iyirmi beş yaşlı Nəsimini dəhşətə gətirdi. Ruhu, düşüncəsi, dünyaya baxışı tamamilə dəyişdi. 1394-cü ildə Bakıda Nəsimi ilə görüşərək o dövrdə yeganə nicat yolu sanılan hürufiliyə tapındı. Ustadının amansızcasına öldürülməsindən sonra təriqətin bayraqdarına çevrildi. Nəticədə isə qələmi nikbin gözəlləmələrdən soyundu, yazı tərzinə siyasi-fəlsəfi motivlər hakim kəsildi. Məsnəvilərinə, tərcübəndlərinə ictimai ab-hava hopdu. Yaradıcılığında dərvişlərin asan əzbərləyə, çevik yaya biləcəyi yığcam tuyuqlar, dördlüklər geniş yer aldı. Qəzəlləri də kövrəkləşməklə yanaşı, kəskinləşdi, mübarizə elementləri ilə cilalandı:

*...Zalim oldun, zülm əkərsən yenə kəndi tarlana,
Zalimin zülmü şərinəndə tarlada üsyən bitir.*

*...Söhbət etmə, söhbət etmə, dağma hər nədan ilə,
Nədanın tərbiyasından ham yenə nədan bitir.*

Bələcə nədanlıqdan xilas, kamilliyə qovuşmağı, özünüdərkə xoşbəxtliyin qızıl açarı kimi zamanəsinə, biza, gələcəyə təqdim etdi.

Dəfələrlə məhbəsə salınan, illərcə qərilib keçirən, didərginlik yaşayan, fiziki ömrü işğəncəli ölümlə sonuculan bu əqidə şəhidinin elə əsərləri də özü kimi yetərinca qadağalar, məhrumiyətlər görüb. Azərbaycan əruzunun əzəmətli nümayəndələrindən biri, anadilli fəlsəfi şeirin banisi olmasına rəğmən, qəzəlləri-qitələri muğamatın formalaşdırıb pərvəriş tapdığı saraylara əsrlər boyu yaxın buraxılmayıb. Musiqi ilə vəhdətdən kənar qalıb.

Yetmiş illik mövcudluğunun son iyirmi iki ilini çıxsaq, heç sovet dönmində də dahi şairə münasibət tam səmimi deyildi. Bir yandan saflaşmış müdrikləşməklə Allahın bəyəndiyi dərəcəyə ucalmaq mənasında işlətdiyi "ənəlhəq" ifadəsi israrla ateizmə yönəldilərək "Mənəm Allah!" küfrünə yozulur, o biri yandan "Həqqin kəlamı mənədir, sanma məni haqdan iraq" kimi Yaradana itaət bildiren misrasının əsl şərhindən qaçılırdı.

“ Bir çox ədəbi simalartək Nəsiminin də tələyinə gur işi-ğün düşməsi Ulu öndərin adı ilə bağlıdır. Məhz Heydər Əliyevin respublikaya ilk rəhbərliyi zamanı, 1973-cü ildə keçirilən 600 illik yubileyi zəminində şairin nüfuzu layiq olduğu həddə yüksəldi. Şəxsiyyəti, şeiriyyəti ədəbiyyatla paralel, kinoda, teatrdə, rəssamlıqda, heykəltərəşliqda əsas mövzuya döndü. O cümlədən musiqiyə sirayət edib, bəstəkarların yaradıcılığında öz əksini tapdı. Haqqında vokal-xoreoqrafik poemalar, kantatalar, simfonik əsərlər yarandı, sözlərinə mahnılar, romanslar bəstələndi.

Milli ruhla bəşəri ruhu özündə birləşdirən sənət hər dövrdə, hər formasiyada aktual olur və vaxtdan-vaxta ictimai çəkisini artırır. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin 2019-cu ilin "Nəsimi ili" elan edilməsi bərədə verdiyi Sərəncamda bu hikmətli deyim şairə ünvanlanaraq onun 650 illiyinin keçirilməsini zəruriləşdirən səbəb kimi göstərilmişdir. "Azərbaycan xalqının çoxəsrlik ənənələrə malik bədii və fəlsəfi fikrində dərin iz qoymuş mütəfəkkir şair İmadəddin Nəsiminin zəngin irsi bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir..." İmzaladığı qərarlarda həmişə dövlətimizin mənəfiyyətini önə çəkən ölkə başçısının sözlərindən aydın görünür ki, bu yubiley təkcə görkəmli qələm sahibinə ehtiram naminə gündəmə gətirilməyib, eyni zamanda praktiki məqsəd daşıyır. Aparılan islahatlarda, irimiqsaylı layihələrin gerçəkləşdirilməsində, işğal altındakı torpaqlarımızın geri qaytarılması uğrunda savaşa əsas qüvvə sayılan gənclərimiz Nəsiminin yaradıcılığından örnək kimi bəhrələne bilərlər. Ən vacibi mərdlik, dözümlü, sədaqət əxz edərək.

Fuad Bakıxanov. İmadəddin Nəsiminin əbədisi. 1971

Sözün musiqi fonunda, şirin səs avazında daha yaxşı mənimsənilməsinə nəzərə alsaq, bu işin keyfiyyəti həmin incəsənət sahəsində fəallıqdan da çox aslıdır. Təqdirəlayiqdir ki, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın şəxsi təşəbbüsü, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi sayəsində müntəzəm olaraq keçirilən muğam müsabiqələrində Nəsimi poetikasına geniş yer verilir. Musiqi ixtisaslı orta məktəblərdə, liseylərdə, kolleclərdə, konservatoriyada, müəllim kimi fəaliyyət göstərdiyim Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində şairin yaradıcılığı kifayət qədər əhatəli tədris olunur.

Nəsiminin qəzəlləri o qədər rəngarəngdir ki, aralarında muğamlarımızın hər birinə aid seçim aparmaq mümkündür. Həm "Tələb eylə", "Dəgil", "Bitər", "Bəllidir" kimi, mübarizə əhvali-ruhiyyəli "Çahargah", "Rast", "Mahur-hindi", "Bayatı-Qacar", "Heyratı" ya münasib üsyən saçanları var, həm də "Etməğil", "Dönməzəm", "Xoşməmur", "Gerçək imiş" kimi yanlıq, amma vüsala ümidli "Segah", "Mirzə Hüseyn seğahi", "Zəbul seğahi", "Orta seğah" a uyğunları. Həm "Neylərəm", "Qandasan" (Hardasan) kimi nakam məhəbbəti tərənnüm edən "Bayatı-kürd"ə yaraşanları var, həm də "Mərhaba", "Verməzəm" kimi nikbin ovqatlı "Şur" a yaraşanları.

...Qərib bir yolçu qəmgin-qəmgin xəyala dalarəq üzü yoxuşə yol gedir. Yorulub taqətdən düşsə də, inadkarlıq göstərərək hərəkətlərinə-düşüncəsinə bir an ara vermir. Sanki yeriməsə düşünə bilməyəcəyindən, düşünməsə ayaqları tutulacağından qorxur. Budur, nəhayət, sonuncu aşırımdadır. Lakin onu keçərək nədənsə sürətini birdən-birə yavaşdır, hətta hərdən dayanıb nəfəs də dərir. Sakitliyinə, təmkininə səbəb nədir görəsən? Qarşıda işıqımı görüb? Ya sadəcə qismətə ilə rəziləşib?.. Təxminən bələ bir melodik məzmuna malik "Bayatı-Şiraz" ən emosional muğamlarımızdandır.

Bu cəhətinə görə qətiyyən ondan geri qalmayan Nəsimi lirikası ilə qoşalaşarkən, sözsüz ki, daha effektiv olar. Şairin "Cananə mənim sevdiyimi can bilir ancaq, Könüm dilayin dünyada canan bilir ancaq" mətləli, yaxud "Bəri gəl" rədifli, fəlsəfi çalarlarla zəngin aşiqanə qəzəllərindən istifadə etməklə, şöbədən-şöbəyə həmin obrazı dinləyicinin şüurunda canlandırmaq mümkündür. Təhlilimizi ikinci qəzəl üzərində qursaq, ilk beytlər muğamın "Bərdaşt"ına çeviklik, bəsət, xoş ahang gətirir:

*Susadım vəslinə, ey çeşməyi-heyvan, bəri gal,
Yaxma hicrində məni bunca, gal, ey can, bəri gal.*

*Fırqatın şərbəti acıdır ani içməyəm,
Ey ləbin gül şəkəri dərdimə darman, bəri gal.*

*Aşiqin tamusi yarından iraq olduğudur,
Ey camalın irəmi rəzveyi-rizvan, bəri gal.*

Növbəti şöbələrdə – "Mayeyi-Bayati-Şiraz" və "Nişibi-fəraz" da aramlı, ahəstə, tədricən qəmginliyə səmt götürən inkişafın şahidi oluruz:

*Ənbarin sünbül zülfün düşəli məndən iraq,
Qəti aşuftəyəm, ey zülfü pərişan, bəri gal.*

*Könlümün həsrəti göz yaşına qarq etdi məni,
Bunca ağılatma məni, ey gülü-xəndan, bəri gal.*

Beləcə psixoloji eniş-yoxuş başlanır. "Nişibi-fəraz" duyğusal misralarla "Mayeyi-Bayati-Şiraz"ı "Bayati-İsfahan"ə bağlayır:

*Kirpigin şövqi oxun bağrıma, ey can, vuralı,
Yürayimdən gözümə hər dəm içər qan, bəri gal.*

Ardınca gələn, daha gur səs, daha şaqraq zəngülə tələb edən şöbələr – "Zil Bayati-Şiraz", "Xavaran" və "Hüzzal" mənacə hər cür yüksəkliyə boy verən Nəsimi beytləri ilə bitkinləşib sevimli, kövrək, həzin "Dilruba"nı qarşılayırlar:

*Fırqatın qəhri məni yaxdı, göyündürdü əzim,
Mədətin qandıdır ey rəhmətü-rahman, bəri gal.*

*Aləmi tutdu bu gün həsnü-rüxün dastanı,
Afərin, həsnünə, ey fitneyi-dövrən, bəri gal.*

"Bayati-Şiraz" muğamı çox təmkinli tərzdə tamamlanır. Şair möcüzəsinə bax ki, eyni qəzəl də eyni məqamda atəşin xitablardan qurtulub, sakit macrəyə toxtayır:

*Zülfü rüxsarını görməklik üçün leylü nahar,
Oxuram səbi məsani ilə Quran, bəri gal.*

*Eyləmiş canını çün eşqə Nəsimi təslim,
Nə ziyan eylər ana qeyd ilə zindan, bəri gal.*

Nəsimi şeiriyyəti zamansızdır. Dünənin çətin sınaqlarından zəfərlə çıxıb, bu günsə öyrənilib dillər əzbərinə çevrilir. Səbah yənə yaşayacaq və digər şəirlərimizlə çiyin-çiyinə muğamlarımızı da minilliklərə doğru daşıyacaq... ❖

Ruza İbişova,
Əməkdar artist.

AMEA-nın doktorantı, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin muğam sənəti kafedrasının müəllimi